

Соціально-педагогічні технології формування мотивації до навчання у молодших школярів, які проживають у неблагополучних сім'ях

У статті теоретично обґрунтовано та проаналізовано результати застосування соціально-педагогічних технологій формування мотивації до навчання у молодших школярів, які проживають у неблагополучних сім'ях. Доведено, що умови життя і виховання в сім'ї, де відбувається порушення системи дитячо-батьківських стосунків, здійснюють деструктивний вплив на особистісний розвиток дитини. Формування мотивації до навчання дітей із неблагополучних родин має передбачати застосування психогімнастичних тренінгових вправ та індивідуальних консультацій, повинна ґрунтуватися на врахуванні соціальної ситуації розвитку особистості молодших школярів, психологічних особливостях цього вікового періоду.

Ключові слова: мотивація, учіння, навчання, молодші школярі, неблагополучна сім'я, родина.

В статті теоретично обґрунтовано і проаналізовано результати введєння соціально-педагогічних технологій формування мотивації обучєння у младших школьников, которые живут в неблагополучных семьях. Доказано, что условия жизни и воспитания в семье, где нарушены детско-родительские отношения, совершают деструктивное влияние на личностное развитие ребенка. Формирование мотивации к обучению детей из неблагополучных семей предполагает использование психогимнастических тренинговых упражнений и индивидуальных консультаций, должно учитывать социальную ситуацию развития личности младших школьников, психологические особенности этого возрастного периода.

Ключевые слова: мотивация, обучение, учение, младшие школьники, неблагополучная семья.

Актуальність теми. Одним із напрямків підвищення ефективності діяльності підростаючої особистості, що сприятиме економічному зростанню країни, є формування мотивації досягнення учнів – прагнення до успіху, змагання з самим собою у покращенні власних результатів і запобігання невдачі. Особливого значення у цьому контексті набувають дослідження мотивації учіння дітей, які

проживають у неблагополучних сім'ях. Неблагополучна сім'я – сім'я, яка через об'єктивні або суб'єктивні причини втратила свої виховні можливості, внаслідок чого в ній виникають несприятливі умови для виховання дитини. До неблагополучних належать:

– сім'ї, де батьки – алкоголіки, наркомани – ведуть аморальний спосіб життя. У таких сім'ях формування дитини спотворюється. Вона народжується слабкою, хворобливою, страждає на нервово-психічні захворювання, росте без турботи, опіки, не має найнеобхіднішого;

– сім'ї асоціальні. Члени конфліктують з морально-правовими нормами суспільства, схильні до правопорушень;

– сім'ї конфліктні. У них відбуваються постійні конфлікти між батьками, батьками і дітьми, що проявляються у сварках, суперечках, взаємних образах, грубощах, навіть бійках. Виникають такі сім'ї через брак у взаємостосунках між батьками взаєморозуміння, взаємодопомоги, щирості, морально-емоційної вихованості. Тут панують грубість, чвари, взаємні погрози, стійке незадоволення, що призводить до сімейної кризи. У дітей формуються підвищена збудливість, страх, невпевненість у своїх силах. Нестачу позитивних емоцій вони компенсують пошуком їх у вуличних компаніях, бродяжництві, вживанні алкоголю, наркотиків;

– сім'ї неповні. У них дитину виховує один з батьків, переважно матір. Виникають вони здебільшого внаслідок: розлучення подружжя, смерті одного з батьків, позбавлення батьківських прав тощо. У таких сім'ях спілкування з дітьми збіднене, часто вони відчують труднощі побутового характеру, психологічний дискомфорт, тому нерідко їм не вистачає врівноваженості, доброзичливості, натомість виявляють надмірну роздратованість, байдужість;

– сім'ї, зовні благополучні. Систематично припускаються серйозних прорахунків у сімейному вихованні через низьку педагогічну культуру та неосвіченість (сім'ї, де взаємостосунки з дітьми є формальними; відсутня єдність у вимогах до дитини, наявні бездоглядність, надмірна батьківська любов або суворість у вихованні, застосовуються фізичні покарання тощо);

– сім'ї соціального ризику. Це – соціально незахищені сім'ї, які потребують соціальної допомоги та підтримки (малозабезпечені, багатодітні, з дітьми-інвалідами, батьками-інвалідами, неповні). Вони не можуть повноцінно виконувати свої функції внаслідок складних соціальних умов.

Деструктивний вплив на особистісний розвиток дитини здійснюють умови життя і виховання в такій сім'ї, порушення системи дитячо-батьківських стосунків. Діти, які проживають у

неблагополучних сім'ях, є обмеженими у соціальних зв'язках із навколишнім світом, вони переважно не можуть розраховувати на матеріальну чи моральну підтримку батьківської сім'ї, рідних і близьких людей, тому необхідно дослідити та сформувати у них мотивацію досягнення успіху, активність, ініціативність.

Вивчення мотивації досягнення особистості активно проводилося психологами. Дж. Аткинсон, Д. Берч, В. Мейер, Х. Хекхаузен та ін. розробляли теоретико – методологічні моделі мотивації досягнення. Дж. Нічолс, Ф. Райнберг фокусують свою увагу на вивченні цілей досягнення. Незважаючи на ретельне вивчення зазначеної проблеми, мотивація досягнення школярів, які проживають у кризових сім'ях, не була об'єктом комплексних досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та аналіз результатів застосування соціально-педагогічних технологій формування мотивації до навчання у дітей, які проживають у неблагополучних сім'ях.

Серед основних завдань сучасної школи дуже гостро стоїть питання пошуку нових шляхів формування стійкої позитивної мотивації учбової діяльності, без якої діяльність учня в навчально-виховному процесі буде неефективною. Тому формування уже в початкових класах мотивів, які б сповнювали подальше навчання дитини значимим змістом, є дуже необхідним, бо без нього подальше навчання школяра може просто виявитись неможливим.

Вивчення мотивації та її формування – дві сторони процесу виховання мотиваційної сфери цілісної особистості учня, виявлення її реального рівня і можливих перспектив, зони найближчого розвитку в кожного учня і класу в цілому. Водночас у процесі формування мотивації розкриваються її нові резерви. Саме по собі формування є цілеспрямованим, якщо вчитель порівнює отримані результати з тим вихідним рівнем, що передував формуванню, і з тими планами, які були намічені.

Психологи Ю.М. Орлов, Н.Д. Творогова, В.І. Шкуркін у формуванні потреби в досягненні особистості виходять із положення, що не саме сприймання успіху є вирішальним, а власне його позитивно забарвлене переживання. Дослідники називають такі особливості організації навчальних ситуацій досягнення, відтворення яких стимулює розвиток потреби у досягненні:

1) своєчасна та систематична оцінка результатів згідно з реальними досягненнями особистості;

2) орієнтація на досягнення оригінальних результатів у вирішенні навіть повсякденних навчальних задач і акцентування уваги учня на цінності таких результатів;

3) прагнення до постійного покращення якості виконання дії, розвиток потреби виконувати роботу якомога краще;

4) реалізація віддалених цілей;

5) постановка задач помірної складності, вирішення яких дасть максимальне задоволення;

6) виховання прагнення до завершення розпочатої справи, розвиток довіри до самого себе і власних здібностей, відповідальності за виконану роботу.

Узагальнення теоретичних підходів до зміни мотивації досягнення у зарубіжній та вітчизняній психології, а також результати нашого експериментального дослідження дозволили розробити систему роботи з формування мотивації до навчання у молодших школярів, які проживають у неблагополучних сім'ях. Вона включає психолого-педагогічні умови, систему психогімнастичних тренінгових вправ та індивідуальні консультації для учасників експериментальної групи.

Створена нами система соціально-педагогічних заходів ґрунтувалася на врахуванні соціальної ситуації розвитку особистості молодших школярів, психологічних особливостях цього вікового періоду.

Програма корекційних та розвивальних занять базувалася на вправах і програмах, рекомендованих у працях М. Акімової, В. Козлової, Т. Шамової, С. Коробко, Р. Немова, В. Шмідт, В. Кириленко й ін. та застосовувалась із урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів.

Мета корекційно-розвивальних занять полягала у формуванні позитивної навчальної мотивації, підвищенні самооцінки молодших школярів, розвитку саморегуляції, у формуванні навичок керування психічними функціями.

Програма складалася з 10 занять. Для проведення занять ми створили експериментальну групу у складі 16 учнів четвертого класу. Вибір зумовлений тим, що саме після трьох років навчання в школі у дітей знижується мотивація учбової діяльності. Це пояснюється тим, що згасає загальне позитивне ставлення до школи, при чому згасає закономірно, тому що воно вже задоволено. Перебування дитини в школі саме по собі втрачає безпосередню емоційну привабливість, вона до нього звикає. Розуміння соціальної значущості навчання тепер повинно бути підкріплене інтересом до самого змісту навчання, до способів добування знань. А. Маркова вважає, що там, де вчителю вдається це зробити, зниження мотивації навчання до кінця початкової школи не настає.

Заняття проводились один раз на тиждень з чіткою регламентацією часу (не більше 45 хвилин). Для подальшого порівняння

результатів нами було створено контрольну групу у кількості 16 учасників, з ними експеримент не проводився.

Для формування пізнавальної активності учнів молодших класів необхідною умовою є позитивна мотивація, яка в учінні виступає як пізнавальний інтерес до запропонованих, ще не знайомих завдань.

Загальний шлях формування мотивації учіння полягає в тому, щоб сприяти перетворенню наявних у молодшого школяра широких спонукань (уривчастих, імпульсивних, нестійких, обумовлених зовнішніми стимулами, неусвідомлюваних, мало дієвих) у зрілу мотиваційну сферу зі стійкою структурою.

Також нами роздано рекомендації для вчителів початкових класів щодо підвищення мотивації навчання школярів.

Кожен етап уроку вчитель повинен наповнити психологічним змістом з суттєвою мотиваційною складовою, оскільки кожен етап – це специфічна за своїм мотиваційним змістом психологічна ситуація.

1. Етап викликання вихідної мотивації. На початковому етапі уроку вчитель може враховувати кілька видів спонукань учнів: актуалізувати мотиви попередніх досягнень, викликати мотиви відносної незадоволеності, підсилити мотиви орієнтації на майбутню діяльність, підсилити мимовільні мотиви подиву, допитливості і т. д.

2. Етап підкріплення й посилення мотивації. Тут учитель орієнтується на широкий спектр пізнавальних і соціальних мотивів, викликаючи інтерес до декількох способів розв'язання задач і їх співставлення (пізнавальні мотиви), до різних способів співробітництва з іншою людиною (соціальні мотиви). Мотивація навчання підтримується й підсилюється за рахунок зміцнення її окремих складових. Цей етап важливий тому, що вчитель, викликавши мотивацію на першому етапі уроку, іноді забуває про неї, зосереджуючись на предметному змісті уроку.

Для підтримки й формування мотивації в ході уроку вчитель може застосувати ряд прийомів. Тут можуть бути використані чергування різних видів діяльності (репродуктивних і пошукових, усних і письмових, важких і легких, індивідуальних і загальних); вибір учителем матеріалу за рівнем складності й використання оцінки таким чином, щоб чергувати в школярів мотиви й емоції з позитивною й негативною модальністю (задоволеність і невдоволеність), залучаючи для цього активний пошук учнів, перевірку їхніх сил, залучаючи їх до самоконтролю й самооцінки.

3. Етап завершення уроку. Важливим тут є те, щоб кожен учень закінчив діяльність з позитивним особистим досвідом і щоб

наприкінці уроку виникла позитивна установка на подальше учіння, тобто позитивна мотивація перспективи. На кінцевих етапах уроку вона створюється з використання певних прийомів. Головним тут є посилення діяльності оцінювання самих учнів у поєднанні з розгорненою диференційованою оцінкою вчителя. Для вироблення такої мотивації не завжди спрацює підкріплення успіхів учнів – у певних умовах є важливим показати учням їх слабкі місця, щоб сформувані у них диференційовані уявлення про свої можливості. Це зробить їх перспективну мотивацію більш адекватною і дієвою. На уроках засвоєння нового матеріалу ці висновки можуть стосуватись ступеня засвоєння нових знань і умінь. На уроках закріплення може йтися про відпрацювання окремих навичок до автоматизму. Підтримка вчителем різних видів мотивації на окремих етапах уроку сприяє внутрішньому зв'язку між частинами уроку. Зрозуміло, що названі етапи можуть бути більш чи менш розгорнутими залежно від конкретних обставин уроку.

За даними наукових досліджень, формуванню мотивації учіння сприяють такі умови: 1) створення протиріч між вже відомим та невідомим, 2) засвоєння наукових понять, розкриття умов їх походження, 3) формування спеціальної навчальної діяльності, 4) положення учня у системі міжособистісних відносин, 5) організація колективної діяльності, 6) застосування системи заохочень та покарань, 7) показ особистісної та суспільної вагомості знань тощо.

Перебудова позиції вчителя в забезпеченні мотиваційного компонента уроку передбачає таку організацію навчання, щоб для всіх дітей були передумови виховання позитивних рис характеру, бажання і вміння навчатися.

До мотиваційного компонента уроку потрібно підбирати цікавий матеріал, який стимулює емоції та почуття учнів, використовуючи рольові, сюжетні, дидактичні ігри. Гра у навчальному процесі створює мотивацію, збуджує інтерес, розвиває комунікативні навички. Перевага гри ще в тому, що вона досягає своєї мети непомітно для дитини.

Навчальні завдання уроку слід добирати з елементами новизни та непередбачуваності, що сприятиме формуванню внутрішнього інтересу під час його виконання; стежити за тим, щоб завдання не лише відповідали віковим обмеженням, а й мали рівень оптимальної складності, сприяли виявленню майстерності та компетентності школяра; регулювати рівень складності завдань, щоразу підвищуючи його; надавати дитині право вибору навчального завдання,

не обмежуючи при цьому її свободу; наповнювати зміст навчання цікавим, особистісно значущим матеріалом; намагатись підтримувати позитивні емоції, стимулювати інтелектуальні почуття молодших школярів.

Для формування повноцінної мотивації, яка, в свою чергу, є засобом підвищення якості знань учнів, використовується робота творчих групах. Учні працюють на уроці як справжні дослідники, науковці. Мотивація навчальної діяльності проводиться у вигляді розумової розминки, ситуації вільного вибору, створення проблемної ситуації. Вирішальним фактором у розвитку мотивації навчання є використання активних методів навчання, які сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів, надання можливості розвитку власної індивідуальності, самореалізації. Залучення учнів до виконання конструктивних, перетворюючих, фантазійних, творчих завдань засобами слова, образу, моделі, практичної дії. Це метод тестування, групової роботи, дидактичної гри, метод евристичної та мотиваційної бесіди.

Аналіз ефективності застосування соціально-педагогічних технологій формування мотивації до навчання дітей, які проживають у неблагополучних сім'ях, проводився за методикою "Виявлення мотивації учіння".

Дані про розподіл відповідей учасників експериментальної і контрольної груп показані у таблиці 1.

Таблиця 1

Дані про розподіл мотивації до навчання учасників контрольної та експериментальної груп до і після формувального впливу

Мотиви учіння	Кількість досліджуваних, %			
	ЕГ до експ.	ЕГ після експ.	КГ до експ.	КГ після експ.
Внутрішні мотиви	10	20	10	10
Зовнішні позитивні	20	20	20	30
Зовнішні негативні	30	10	40	40
Соціальна значущість учіння	20	30	20	10
Мотивація престижу	20	20	10	10

Як показують дані таблиці, в експериментальній групі до експерименту переважали негативні зовнішні мотиви (30%). Після експерименту цей показник зменшився на 20% за рахунок збільшення соціальної значущості учіння (20% до експерименту і 30% після експерименту) і внутрішніх мотивів (10% до експерименту і 20% після експерименту). В контрольній групі суттєвих позитивних змін не відбулося, лише на 10% збільшилася кількість зовнішніх позитивних мотивів (див. рис. 1).

Аналіз продуктів діяльності учнів показав покращення успішності в експериментальній групі, тоді як успішність в контрольній групі залишилась майже на тому ж самому рівні. Такі дані свідчать про те, що експериментальним впливом досягнуто мету підвищення рівня мотивації навчальної діяльності.

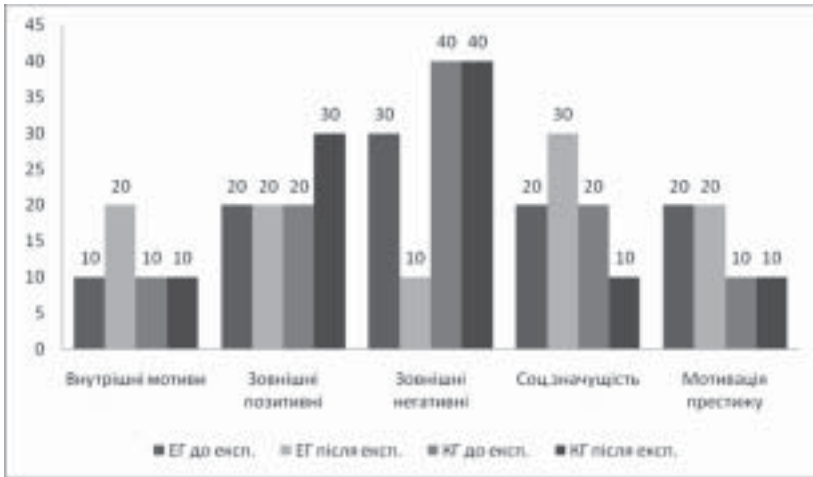

Рис.1. Дані про розподіл мотивації до навчання учасників контрольної та експериментальної груп до і після формульованого впливу

Аналіз продуктів діяльності учнів показав покращення успішності в експериментальній групі, тоді як успішність в контрольній групі залишилась майже на тому ж самому рівні. Такі дані свідчать про те, що експериментальним впливом досягнуто мету підвищення рівня мотивації навчальної діяльності.

Отже, методика формування мотивації до навчання дітей молодшого шкільного віку, які проживають у неблагополучних сім'ях, виявилась дієвою щодо поставлених завдань.

Список використаних джерел

1. Бабаян Ю.О. Взаємозв'язок самооцінки з мотивацією досягнення молодших школярів /Ю.О.Бабаян// Психологія: Зб. наук. пр. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 1999. – Вип. 3 (6). – С. 161 – 167.
2. Дубровина И.В. Особенности психического развития в семье и в детских домах /И.В.Дубровина, М.И.Лисина // Возрастные особенности психического развития детей. – М.: АПН СССР, 1982. – С. 77 – 94.

3. Коган Н.Н. Дослідження взаємозв'язку мотивації досягнення та самооцінки особистості у навчальній діяльності /Н.Н.Коган // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. пр. – К.: Ін-т психол. ім. Г.С. Костюка АПН України, 2001. – Т. III, Ч. I. – С. 238 – 242.
4. Орлов Ю.М. Стимулирование побуждения к учению /Ю.М.Орлов, Н.Д.Творогова, В.И.Шкуркин. – М.: ИММИ им. И. М. Сеченова, 1988. – 105 с.

In article it is theoretically proved and analysed results of introduction of socially-pedagogical technologies of formation of motivation of training at younger schoolboys who live in unsuccessful families. It is proved that living conditions and education in a family where detsko-parental relations are broken, make destructive influence on personal development of the child. Motivation formation to training of children from unsuccessful families assumes use psychogymnastic тренинговых exercises and individual consultations, should consider a social situation of development of the person of younger schoolboys, psychological features of this age period.

Keywords: motivation, training, the doctrine, younger schoolboys, an unsuccessful family.

Отримано: 15.08.2011

УДК 159.922

Н.В.Пророк

Психологічні особливості особистісно-професійного саморозвитку практичного психолога

У статті аналізуються сучасні наукові уявлення про феномен саморозвитку. Розглядаються також основні характеристики професіогенезу в контексті даної проблеми.

Ключові слова: активність, саморозвиток, професіогенез, самовдосконалення.

В статье анализируются современные научные представления о феномене саморазвития. Рассматриваются также основные характеристики професіогенезу в контексте данной проблемы.

Ключевые слова: активность, саморазвитие, професіогенез, самосовершенствования.